

HISTORY OF THE FORMATION OF THE ALPHABET OF THE PERSIAN LANGUAGE

O'zMU Tarix fakulteti Tarix yo 'nalishi
*3-bosqich talabasi **Orzubek O'ralov***
e-mail: orzubekurolov06@gmail.com
tel: +99899-500-75-68

***Abstract.** This article talks about the history of the formation of the Persian script. The literary and cultural heritage of the Middle Ages East, the peculiarities of the Persian language, the process of its formation and the factors influencing its development are analyzed. The written form of the Persian language has been developed since ancient times, in historical stages such as the Achaemenid, Parthian and Sogdian periods, and was further enriched by Arabization processes and literary changes of the Islamic period. In the article, the writing of the Persian language, its alphabet, changes are presented in the historical context, and the scientific, cultural and political aspects of this process are studied. The article also presents the main scientific views on the written sources of the Persian language, their preservation and history.*

***Key words:** cuneiform, Behistun script, Pahlavi script, Pahlavi Kiobi, Arabic script.*

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ АЛФАВИТА ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

***Абстрактный.** В данной статье рассказывается об истории формирования персидской письменности. Анализируются литературное и культурное наследие средневекового Востока, особенности персидского языка, процесс его формирования и факторы, влиявшие на его развитие. Письменная форма персидского*

языка развивалась с древних времен, на таких исторических этапах, как ахеменидский, парфянский и согдийский периоды, и была дополнительно обогащена процессами арабизации и литературными изменениями исламского периода. В статье письменность персидского языка, его алфавит, изменения представлены в историческом контексте, изучены научные, культурные и политические аспекты этого процесса. В статье также представлены основные научные взгляды на письменные источники персидского языка, их сохранение и историю.

Ключевые слова: клинопись, бехистунское письмо, пехлеви-письмо, пехлеви-киоби, арабское письмо,

FORS TILI ALIFBOSINING SHAKLLANISH TARIXI

Annotatsiya. Mazkur maqola fors tili yozuvining shakllanish tarixi haqida soʻz yuritadi. Oʻrta asrlar Sharqining adabiy va madaniy merosi, fors tilining oʻziga xos xususiyatlari, shakllanish jarayoni va uning rivojlanishiga taʼsir etgan omillar tahlil qilinadi. Fors tilining yozma shakli qadimgi davrlardan boshlab, Ahamoniylar davri, Parfiya va Sogʻdiyalar kabi tarixiy bosqichlarda rivojlanib, arablashtirish jarayonlari va Islom davrining adabiy oʻzgarishlari bilan yanada boyigan. Maqolada fors tilining yozuvi, uning alifbosi, oʻzgarishlar tarixiy kontekstda keltirilgan boʻlib, bu jarayonning ilmiy, madaniy va siyosiy jihatlari oʻrganilgan. Maqola, shuningdek, fors tilining yozma manbalari, ularning saqlanishi va tarixi boʻyicha asosiy ilmiy qarashlarni taqdim etadi.

Kalit soʻzlar: mixxat, Behistun bitigi, pahlaviy yozuvi, "Pahlaviy kiobi", arab yozuvi,

Fors tili, tarixan, Sharqning eng qadimgi va boy madaniy merosiga ega tillaridan biri hisoblanadi. Uning yozuv shakli miloddan avvalgi VI asrda Ahamoniylar davrida shakllana boshlagan boʻlib, vaqt oʻtishi bilan oʻziga

xos alifbo va imlo tizimiga ega bo'ldi. Fors yozuvi, boshlang'ich bosqichlardan to' Islom davriga qadar shartli ravishda uch bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchi davr sifatida eng qadimgi fors tili. Mazkur davrni o'z navbatida oriylarning Eron zaminiga ko'chib kelishidan boshlab to ellinizm davriga qadar bo'lgan davrni keltirish mumkin. Mazkur davrda qadimgi fors tili hali madaniy va lisoniy birligini proto-hin yevropa tillaridan ajratib olishga ulgurmagani davr bo'lib, ayni holat fors tilida hali unlisiz davr davom etgan davr sanaladi. Mazkur davrda shakllangan yirik imperiyalardan biri Ahamoniylar qadimgi fors tilining keyingi taraqqiyotini belgilab berdi. G'oyat ulkan hududni egallagan Ahamoniylar mintaqada fors tilini davlat tili darajasiga ko'tarishga muvaffaq bo'ldi. Qonunlar, yodnomalar va qoyatosh bitiklari ham qadimgi fors tilida yozila boshlandi. Biroq ko'chmanchi oriylarning yozuv tizimi mavjud bo'lmagan Old Osiyo mintaqasida keng iste'moldagi mixxat yozuvini qadimgi fors tilining yozuv turiga aylantirib oladi[1]¹. Buning yana bir sababi shundaki, ayni ahamoniylar davrida mixxat bitik tizimi o'ziga xos xalqaro iste'moldagi yozuv tizimi bo'lganligi uchun ham muomalaga kirishga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin.

Mixxatga asoslangan qadimgi fors tilining shumercha va akkadcha variantlaridan farq qilgan holda forslar mixxatni harfli tizimga aylantirib oladi. Qadimgi fors mixxatlari shumer-akkad mixxat yozuvidan ilhomlangan; ammo, faqat bitta glif to'g'ridan-to'g'ri olingan - mahalliy qadimgi fors so'zlarida uchramaydi, lekin akkad tilidagi mixxatlar topilgan².
Mixxat yozuvining

Bugungi kunda olimlar qadimgi fors yozuvi eramizdan avvalgi 525 yilda Ahamoniylar shohi Doro I ning Behistun shahrida qo'llanilishi uchun yodgorlik yozuvlari bilan ta'minlash uchun ixtiro qilingan degan fikrga

¹ Kuhrt, A. The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. Routledge -2013. P197

² Kuhrt, A. The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. Routledge - 2013.p 197
<https://scientific-jl.com/> *22-to'plam 1-son Avgust 2025*

qo'shiladilar. Bir necha qadimgi fors matnlari Buyuk Kir Pasargadada topilgan bitiklar bo'lgan³. Mazkur bitiklarning o'rganilishi va ularning tarjima qilish ishlari XX asrning boshlariga kelib boshlandi⁴. Mazkur tarjima ishida asosan, Behistun qoyatsohi o'rganilgan. Uni tarjima qilish natijasida shumer va akkad yozuvini transkripsiya qilish imkoni paydo bo'lgan. Chunki Behistun qoyatoshi nafaqat qadimgi fors yozuvida, balki elam va babil tilida ham yozilgan⁵.

Shu bilan birga Ahamoniylar imperiyasi hukmronlik qilgan zardushtiylik asnosida avesto yozuvi ham muomalada bo'lgan. Lekin bu alifbo faqat diniy maqsadlarda foydalanilgan.

Ahamoniylar davridan keyin mintaqada Iskandar Makedonskiy va Salavkiylar davlati davrida Old Osiyo, shuningdek Eron zaminida ham yunon yozuvi sekinlik bilan tarqala boshladi. Salavkiylar davriga oid tangalarni o'rganish mobaynida mintaqada yunon yozuvi muomalaga kirganligini ko'rishimiz mumkin.

Mil.avv.250-yilda Eronda arshakiylar sulolasining hokimiyatga kelishi bilan sekinlik bilan avesto yozuvi iste'molini ko'paytiradi. Mazkur yozuvning kelib chiqishi esa oromiy yozuviga asoslangan edi⁶.

Pahlaviy tilidan tasdiqlangan eng dastlabki vaqt Parfiyadagi Arsak I hukmronligi davriga (miloddan avvalgi 250 yil) to'g'ri keladi⁷. Mitridat I davrida (miloddan avvalgi 171–138 yillar hukmronligi) yozilgan bir qancha pahlaviy matnlar ham bor⁸ Turkmanistonning Niso shahri yaqinidagi Mitradatkirdagi xazina qabrlaridan minglab sopol parchalari aniqlangan; To'liq sanasi bo'lgan bir nechta ostraka qirolning yaqin oila a'zolariga ishora qiladi⁹

³ Kuhrt, A. The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. Routledge- 2013. P 197

⁴ Rajabov.R. Jahon Tarixi : Qadimgi Sharq. Yangi asr avlodi-2018. 288-289 b

⁵ Rajabov.R. Jahon Tarixi : Qadimgi Sharq. Yangi asr avlodi-2018.289 b

⁶ Mirza, Hormazdyar Kayoji , "Literary treasures of the Zoroastrian priests", in Godrej, Pheroza J. (ed.), A Zoroastrian Tapestry, New York: Mapin-2002, pp. 162–163

⁷ Mirza, Hormazdyar Kayoji , "Literary treasures of the Zoroastrian priests", in Godrej, Pheroza J. (ed.), A Zoroastrian Tapestry, New York: Mapin-2002, pp. 162–163

⁸ Boyce, Mary , Textual Sources for the Study of Zoroastrianism, Chicago: UC Press-1990. P 106

⁹ Boyce, Mary , Textual Sources for the Study of Zoroastrianism, Chicago: UC Press-1990. P 106

III-IV-asrlarga oid bo'lgan bunday parchalar, shuningdek, Sosoniy imperatorlarining qoyatosh bitiklari muhim adabiy jamlanma sifatida baholanmaydi. Nazariy jihatdan pahlaviy har qanday o'rta eron tilini tarjima qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan va shuning uchun miloddan avvalgi 300-yillarda qo'llanilgan bo'lsa-da, VI asrgacha bo'lgan qo'lyozmalar hali topilmagan. Shunday qilib, adabiy janr, ya'ni o'rta fors adabiyoti nomi uchun qo'llanilganda, bu atama Sosoniylar imperiyasi qulaganiga yaqin yoki undan keyin yozilgan va (istisnolar bilan) taxminan 900 yilga cho'zilgan o'rta Eron, asosan o'rta fors tilidagi matnlarga ishora qiladi. qaysi eron tillari "zamonaviy" bosqichga kiradi¹⁰.

Pahlaviy adabiyotining saqlanib qolgan eng qadimiy namunasi Xitoyning shimoli-g'arbiy qismidagi Turpan yaqinidagi Ipak yo'lidagi Bulayiqdan topilgan suriyalik zaburning 6-7-asrga oid tarjimasini bo'lgan "Pahlaviy kitobi"ning parchalaridir. U "Kitob Pahlaviy"ga qaraganda ancha arxaik yozuvda¹¹.

Musulmonlar Fors minoqasini bosib olgach, zardushtiylik muqaddas adabiyotidan tashqari pahlaviy yozuvi asta-sekin arab yozuviga almashtirildi.

Forscha yozish uchun pahlaviy yozuvini arab yozuviga almashtirish IX asrda Buyuk Xuroson hokimlari Tohiriylar sulolasi tomonidan amalga oshirilgan¹²

Yangi fors tili 9-asrda paydo bo'lganida, u arab yozuvining moslashtirilgan versiyasidan foydalangan. Bu fors alifbosi arab alifbosiga to'rtta harf qo'shib jami 32 ta harfga ega bo'ldi. Ba'zi belgilar ham o'zgartirildi, lekin harflarni asl arabcha ko'rinishida yozish odati saqlanib qoldi. Bu hozirgi fors tilini yozish uchun ishlatiladigan alifbodir.

Barcha arab yozuvlari kabi fors tili ham o'ngdan chapga yoziladi. Fors

¹⁰ Weber, Dieter (1992), "Texts I: Ostraca, Papyri und Pergamente", Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part III: Pahlavi Inscriptions., London:SOAS – 1992. P 32-33

¹¹ Weber, Dieter (1992), "Texts I: Ostraca, Papyri und Pergamente", Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part III: Pahlavi Inscriptions., London:SOAS – 1992. P 32-33

¹² Abdusamatov.M. Fors tili. Toshkent: Sharq – 2007. 14 b

xalqi ham yozma matnda unilardan kam foydalanmaydi. Biroq arab tilidan farqli ravishda fors tili fonetikasi bo'yicha qisqa va cho'ziq unililar mavjud. Cho'ziq unililar odatda harf belgilari bilan belgilanadi. Biroq arab tilidagi kabi harakat belgilari qo'llanilmaydi¹³ -

Fors tili yozuvining shakllanishi va rivojlanishi, o'rta asrlar Sharqining siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ahamoniylar davridan to Islomgacha bo'lgan davrda fors yozuvi o'zgarib, rivojlanib bordi, bu jarayonda turli madaniy va tillararo ta'sirlar muhim rol o'ynadi. Fors tilining yozuvi, uning alifbosi, va imlo tizimining shakllanishi, nafaqat adabiy, balki ilmiy tadqiqotlarda ham muhim o'rin tutadi. Yozuvning tarixiy evolyutsiyasi, fors tilining madaniy va ilmiy ahamiyatini yanada oshirdi. Maqola fors tili yozuvining shakllanishi bo'yicha ilmiy qarashlarni jamlab, bu jarayonning o'ziga xos jihatlarini yoritib berdi

¹³ Abdusamatov.M. Fors tili. Toshkent: Sharq – 2007. 14 b
<https://scientific-jl.com/>